

УДК 347.73

DOI 10.36919/3041-1149(Print).10.2025.120-124

І. В. Шекун,

здобувач третього рівня вищої освіти,

Державний податковий університет

email: shekun.tender@gmail.com

ORCID 0009-0001-0366-8546

ТИПОЛОГІЯ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ПРИВЛАСНЕННЯ В СЛУЖБОВІЙ СФЕРІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

У статті досліджується типологія осіб, які вчиняють привласнення в службовій сфері з позицій сучасного кримінологічного підходу. Проведено аналіз соціально-демографічних, професійних, мотиваційних і психологічних характеристик службових правопорушників, а також визначено ключові детермінанти їхньої злочинної поведінки. Встановлено, що привласнення формуються під впливом комплексу чинників: рівня контролю, доступу до матеріальних ресурсів, професійної деформації, морально-етичних орієнтацій та індивідуальних особливостей особи. Запропоновано багатовимірну типологію, яка охоплює «опортуністів», «рутинних крадіїв», «професіоналів / організаторів», «корупційні мережі» та «вимушених / примусово залучених» осіб. Типологія дає змогу ідентифікувати групи ризику, формувати превентивні заходи, підвищувати ефективність внутрішніх аудитів і слідчих процедур, а також прогнозувати й запобігати службовим привласненням.

Ключові слова: привласнення, службові особи, кримінологічний підхід, типологія осіб, запобігання злочинності, мотиви злочинної поведінки.

Постановка проблеми та її актуальність. Привласнення в службовій сфері належить до найбільш суспільно небезпечних проявів службової та економічної злочинності, оскільки воно підриває довіру громадян до органів влади, деформує механізми управління та створює передумови для поширення корупційних практик. Незважаючи на значну увагу науковців до проблем службових кримінальних правопорушень, питання типологізації осіб, які вчиняють привласнення, досі не отримало комплексного та системного опрацювання. Переважна більшість досліджень акцентує увагу на загальних соціально-психологічних характеристиках службових правопорушників, проте не враховує специфіку мотиваційних моделей, службового статусу, ролі організаційного середовища та детермінант, що зумовлюють вчинення саме привласнення як окремого виду кримінального правопорушення.

У сучасних умовах трансформації державного управління, цифровізації економічних процесів і зміни характеру службової діяльності відбувається еволюція способів привласнення, механізмів приховування та злочинної поведінки загалом. Це зумовлює потребу в оновлених кримінологічних підходах до вивчення особи злочинця, зокрема через розроблення науково обґрунтованої типології. Відсутність такої типологізації ускладнює формування адресних заходів профілактики, прогнозування злочинності та підвищення ефективності службового контролю.

Типологія осіб, що вчиняють привласнення в службовій сфері, є важливим інструментом для розкриття закономірностей злочинної поведінки, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і вироблення диференційованих заходів впливу. Водночас існуючі підходи не дають змогу вичерпно окреслити групи правопорушників з урахуванням індивідуально-психологічних характеристик, морально-етичних девіацій, професійних ризиків та особливостей службового статусу.

Отже, наукова проблема полягає в недостатній розробленості типології осіб, які вчиняють привласнення в службовій сфері, що стримує розвиток кримінологічної теорії та практики протидії цим кримінальним правопорушенням. Актуальність дослідження зумовлена потребою в комплексному перегляді підходів до аналізу особи злочинця з метою формування сучасної,

науково обґрунтованої типології, яка б сприяла підвищенню ефективності профілактики службових кримінальних правопорушень і вдосконаленню механізмів управлінського контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика привласнення в службовій сфері отримала значний науковий розвиток у працях українських і зарубіжних дослідників, проте більшість робіт зосереджується переважно на загальних питаннях службових і корупційних кримінальних правопорушень, статистичних характеристиках правопорушників або дослідженні окремих детермінант злочинної поведінки. У наукових джерелах представлено результати емпіричного аналізу динаміки та структури службових правопорушень, виявлено ключові соціально-психологічні чинники, що зумовлюють привласнення, а також описано типові схеми протиправної діяльності в органах влади та управління. Водночас наявні дослідження рідко пропонують комплексний підхід до вивчення особи злочинця, який охоплював би поєднання мотиваційних, рольових, психологічних і службово-статусних характеристик, а також специфіку способів вчинення привласнення в конкретному службовому середовищі.

Попри розвиток детермінантного та міждисциплінарного підходів, наукова думка все ще не виробила цілісної, методологічно обґрунтованої типології осіб, що вчиняють привласнення в службовій сфері. Наявні публікації не забезпечують належного узгодження кримінологічних і прикладних аспектів, що ускладнює вироблення ефективних профілактичних заходів та практичних рекомендацій для правоохоронних органів. Саме відсутність комплексної типології, здатної охопити різні рівні службової відповідальності, мотиваційні моделі й ступінь професійної деформації правопорушників, зумовлює актуальність подальшого наукового дослідження, спрямованого на формування сучасного кримінологічного підходу до цієї проблематики.

Метою статті є формування науково обґрунтованої типології осіб, які вчиняють привласнення в службовій сфері, на основі комплексного кримінологічного підходу, що поєднує аналіз мотиваційних, соціально-психологічних, рольових і службово-статусних характеристик злочинців. Такий підхід дасть змогу виявити найбільш поширені моделі злочинної поведінки службових осіб, встановити ключові чинники, що сприяють формуванню злочинних намірів, а також окреслити відмінності між окремими типами злочинців залежно від їхнього місця в ієрархії управління, рівня доступу до матеріальних ресурсів та особливостей професійної деформації.

Досягнення поставленої мети передбачає уточнення змісту кримінологічної характеристики особи службового злочинця, систематизацію наявних наукових підходів і доповнення їх власними аналітичними висновками, що спираються на результати узагальнення практики та сучасні дослідження у сфері запобігання економічним і корупційним правопорушенням. Розроблена типологія має слугувати теоретичною основою для підвищення ефективності профілактичної діяльності, удосконалення службового контролю та оптимізації методики виявлення й розслідування злочинів, пов'язаних із привласненням у службовій сфері.

Виклад основного матеріалу. Актуальні вітчизняні дослідження підкреслюють ряд ключових детермінант привласнення: доступ до матеріальних цінностей у службовому виконанні обов'язків, слабкість внутрішніх контролювальних механізмів, можливості для приховання протиправних дій унаслідок бюрократичної непрозорості, низький рівень мотивації (економічні чинники) та морально-етичні зрушення в колективі [3, с. 53]. Так, емпіричні дослідження засвідчують, що привласнення найчастіше трапляються у тих підрозділах і на тих посадах, де співробітники мають безпосередній і тривалий доступ до матеріальних ресурсів і можливість документально «узаконити» розпорядження ними без оперативного контролю (складські служби, бухгалтерія, забезпечення матеріально-технічної діяльності) [2, с. 12; 4, с. 167]. Водночас аналіз класифікаційних підходів показує, що існуючі роботи або переважно описують об'єктивну сторону злочинних діянь і схеми їх вчинення, або зосереджуються на загальних соціально-детермінованих характеристиках злочинців, але рідко пропонують методологічно обґрунтовану типологію осіб, що поєднує мотиваційний, рольовий і поведінковий аспекти [1, с. 127; 6, с. 117]. Ця наукова прогалина й стала вихідною точкою для розробки запропонованої типології.

Наведена нижче типологія побудована за кількома взаємопов'язаними критеріями: 1) мотивація (користолюбство, матеріальна потреба, прагнення статусу, «нормалізована» корпоративна практика); 2) ступінь і характер доступу до ресурсів (прямий оперативний доступ, опосередкований

доступ через документи чи підлеглих); 3) спосіб реалізації (одноосібні, колективні / комбіновані схеми, використання електронних інструментів); 4) рівень професійної деформації та попередній кримінальний досвід; 5) роль у організаційній ієрархії (низова ланка, середній менеджмент, вищі посадові особи). Така багатовимірна сітка дає змогу виділити й описати стійкі типові групи осіб, що вчиняють привласнення, із зазначенням ключових маркерів для виявлення й профілактики в практиці внутрішніх аудитів та правоохоронних органів [5, с. 102–110; 1, с. 129].

З практичного погляду доцільно виділяти такі типи (з детальною характеристикою):

1. «Оппортуністи» (тимчасові порушники). Їхній мотив можна охарактеризувати як раптовий матеріальний спонук (неочікувані витрати, тиск зовнішніх обставин). Доступ є обмежений зазвичай через тимчасове доручення чи виконання завдання; щодо способу, то це прості, одноразові операції з відсутністю складної конспірації; проявляються низькою професійною деформацією та високою ймовірністю рецидиву лише за сприятливих обставин. Для цього типу характерні слабкі сигнали в загальній кримінологічній статистиці, проте вони становлять вагомий частку «дрібних» привласнень у практиці установ [3, с. 52; 4, с. 167].

2. «Рутинні крадії» (системні службові зловживання). Мотивом є поєднання користолюбства та адаптації до «норм» організації; доступ – регулярний, системний; спосіб – серія повторюваних схем із використанням службових повноважень; професійна деформація – середня або висока. Цей тип найчастіше виявляють у підрозділах з недостатнім внутрішнім контролем; він має стійку кримінологічну структуру й потребує адресних індивідуально-профілактичних заходів [1, с. 131; 5, с. 83–90].

3. «Професіонали / організатори» (корпоративні злочинці). Їхній мотив – систематичне отримання вигоди, часто в співництві з іншими суб'єктами; доступ – широкий, іноді на рівні керівництва; спосіб – складні схеми, що передбачають фіктивні документи, використання підставних підприємств, координацію з підлеглими; професійна деформація – висока, іноді на межі організованості. Для протидії цьому типу потрібні інституційні зміни в системі внутрішнього контролю, зовнішнього аудиту та кримінального розслідування [2, с. 9; 5, с. 121–136].

4. «Колегіальні» або «корупційні мережі» (колективні типи). Мотив – колективне відтворення корупційної практики як механізму отримання стабільної вигоди; доступ – зазвичай розподілений між кількома учасниками; спосіб – комбіновані схеми із внутрішнім поділом ролей; характерна висока ступінь конспірації й тривала латентність. Виявлення таких мереж ускладнене через координацію дій і часткову законність окремих процедур; боротьба з ними потребує міжвідомчої взаємодії та ефективних превентивних заходів [6, с. 118; 5, с. 136–147].

5. «Тисковані / примусово залучені» (вимушені суб'єкти). Мотив – зовнішній тиск (шантаж, загрози, корупційні кліки), інколи поєднаний із матеріальною вразливістю; доступ – змінний; спосіб – виконання ролі «виконавця» в більших схемах; ступінь відповідальності – варіює. Для таких випадків важливий соціально-правовий супровід і заходи захисту (програми witness protection, внутрішні механізми повідомлення про тиск) [4, с. 169].

Кожен із перелічених типів має свої превентивні та процесуально-організаційні маркери, що дає змогу формулювати специфічні рекомендації для внутрішніх аудитів, антикорупційних підрозділів і слідчих органів. Зокрема, для «оппортуністів» ефективні короткострокові індивідуальні заходи (посилення кадрового нагляду, тимчасові обмеження доступу до ресурсів); для «рутинних крадіїв» – регулярні ротації персоналу, автоматизація обліку та підвищення прозорості; для «професіоналів» і «корупційних мереж» – комплексні превентивні заходи, зокрема аудит ланцюгів постачання, кримінально-правові розслідування, посилення зовнішнього контролю та цифрового моніторингу [5, с. 121–140; 1, с. 129].

У методичному плані запропонований підхід поєднує класифікацію на основі емпіричних індикаторів із використанням кластерного аналітичного інструментарію: статистичне групування за ключовими ознаками (мотив, доступ, спосіб, посада, повторність), а потім – якісний аналіз «типових історій» (case narratives) для уточнення поведінкових маркерів кожного кластеру. Така комбінована методика дає змогу знизити суб'єктивність типологізації та підвищити її прогностичну цінність для превенції та розслідувань [5, с. 83–90; 3, с. 55]. Результати попередніх пробних кластерних розрахунків на вибірках з відкритих реєстрів кримінальних проваджень і

досьє внутрішніх аудитів підтверджують наявність 4–6 інформативних кластерів, які корелюють із запропонованими типами.

Окрему увагу доцільно приділити гендерно-віковим аспектам типології. Аналіз даних свідчить, що молодші працівники та особи середнього віку частіше характеризуються типами «опортуністів» і «рутинних крадіїв», тоді як «професіонали» й «організатори» частіше зустрічаються серед осіб старшого віку та керівного складу, однак такі співвідношення корелюють із рівнем доступу та ієрархічним статусом, тож гендер / вік мають розглядатися як модифікуючі чинники, а не як детермінанти у вакуумі [2, с. 8–12; 5, с. 102–110]. Крім того, цифрові трансформації змінюють картину ризиків: електронні документообіг та автоматизація частково знижують змогу дрібних привласнень, але одночасно створюють нові можливості для складних схем зловживань через маніпуляції з електронними реєстрами й банківськими переказами, що вимагає адаптації типології до технологічних маркерів правопорушення [5, с. 215].

Підсумовуючи, варто зауважити, що запропонована типологія має прикладну спрямованість: вона не лише класифікує осіб за ознаками, релевантними для кримінологічного аналізу, а й формує основу для розробки цільових превентивних заходів, методик раннього виявлення ризиків у службових підрозділах і рекомендацій для слідчої практики. Подальші етапи дослідження передбачають апробацію типології на великій статистичній вибірці, поглиблені інтерв'ю з експертами внутрішніх аудитів та розробку алгоритмів моніторингу (індикаторів раннього попередження) для впровадження в нормативну практику організацій.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу встановити, що типологія осіб, які вчиняють привласнення в службовій сфері, є важливим інструментом для глибшого розуміння механізмів службової злочинності та вдосконалення заходів її запобігання. Аналіз соціально-демографічних, професійних, мотиваційних і психологічних характеристик таких осіб показав, що привласнення не є результатом випадкової поведінки, а формується під впливом комплексу системних чинників: службових умов, рівня контролю, можливостей доступу до матеріальних ресурсів, професійної деформації, індивідуально-ціннісних орієнтацій та морально-психологічних якостей правопорушника.

Отже, типологізація службових осіб, які вчиняють привласнення, має значний практичний потенціал і повинна стати складовою державної політики у сфері протидії економічній і корупційній злочинності. Вона сприяє точнішому прогнозуванню злочинної поведінки, визначенню ефективних заходів індивідуальної профілактики та формуванню цілісної кримінологічної стратегії щодо зниження рівня привласнень у службовій діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левченко Ю. О., Миронюк Т. В. Кримінологічна характеристика привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Вісник Нац. ун-ту «Юридична академія». Серія «Право»*. 2022. № 76 (2). С. 126–132.
2. Запотоцький А. П., Вознюк А. А., Кучменко С. В. Розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 78 с.
3. Биков К. Привласнення та розтрата майна як способи вчинення корупційного злочину (ч. 2 ст. 191 КК України). *Новітні кримінально-правові дослідження* : збірник матеріали конференції. 2017. С. 52–56.
4. Шекун І. В. Відмежування привласнення у сфері службової діяльності. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 6, 7. С. 165–170.
5. Мартиненко В. О. Кримінологічна характеристика та запобігання зловживанню владою або службовим становищем / Нац. акад. внутр. справ. 2019. 245 с.
6. Слабченко О. А. Характеристика привласнення як форми суспільно-небезпечного діяння при вчиненні злочину, передбаченого ст. 191 КК України. *Європейські перспективи*. 2012. № 4 (2). С. 113–119.

REFERENCES

1. Levchenko, Yu. O., & Myroniuk, T. V. (2022). Kryminolohichna kharakterystyka pryvlasnennia, roztraty maina abo zavolodinnia nym shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyschem [Criminological characteristics of embezzlement, embezzlement or taking possession of property through abuse of official position]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia», Seriia «Pravo»*. 76 (2), 126–132 [in Ukrainian].
2. Zapototskyi, A. P., Vozniuk, A. A., & Kuchmenko, S. V. (2017). Rozsliduvannia pryvlasnennia, roztraty maina abo zavolodinnia nym shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyschem u sferi budivnytstva [Investigation of misappropriation, embezzlement or taking possession of property through abuse of official position in the construction sector] : metodychni rekomendatsii / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
3. Bykov, K. (2017). Pryvlasnennia ta roztrata maina yak sposoby vchynennia koruptsiinoho zlochynu (ch. 2 st. 191 KK Ukrainy) [Misappropriation and embezzlement of property as methods of committing a corruption crime (Part 2 of Article 191 of the Criminal Code of Ukraine)]. *U Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia : materialy konferentsii*. S. 52–56 [in Ukrainian].
4. Shekun, I. V. (2025). Vidmezhuvannia pryvlasnennia u sferi sluzhbovoi diialnosti [Delimitation of appropriation in the sphere of official activity]. *Yevropeyskyi pravnychi chasopys*. 6–7, 165–170 [in Ukrainian].
5. Martynenko, V. O. (2019). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlovzhyvanniu vladoiu abo sluzhbovym stanovyschem [Criminological characteristics and prevention of abuse of power or official position] (Dysertatsiia). Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
6. Slabchenko, O. A. (2012). Kharakterystyka pryvlasnennia yak formy suspilno nebezpechnoho diiannia pry vchynenni zlochynu, peredbachenoho st. 191 KK Ukrainy [Characteristics of appropriation as a form of socially dangerous act in the commission of a crime provided for in Article 191 of the Criminal Code of Ukraine]. *Yevropeyski perspektyvy*. 4 (2), 113–119 [in Ukrainian].

I. V. Shekun. TYPOLOGY OF PERSONS COMMITTING EMBEZZLEMENT IN THE OFFICIAL SPHERE: A CRIMINOLOGICAL APPROACH

The article examines the typology of persons who commit embezzlement in the official sphere from the standpoint of a modern criminological approach. An analysis of the socio-demographic, professional, motivational and psychological characteristics of official offenders has been conducted, and the key determinants of their criminal behavior have been identified. It has been established that embezzlement is formed under the influence of a complex of factors: the level of control, access to material resources, professional deformation, moral and ethical orientations and individual characteristics of the person. A multidimensional typology is proposed, which includes "opportunists", "routine thieves", "professionals / organizers", "corruption networks" and "forced / forcibly involved" persons. The typology allows identifying risk groups, forming preventive measures, increasing the effectiveness of internal audits and investigative procedures, as well as predicting and preventing embezzlement.

Keywords: *embezzlement, officials, criminological approach, typology of persons, crime prevention, motives of criminal behavior.*